

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2023/05/tottos-gabor-szovetnek-egy-sotet-korszakban-avagy-garay-janos-szent-laszlo-idealja-14-01-12/>

Töttös Gábor

***Szövétnek egy sötét korszakban avagy
Garay János Szent László-ideálja***

*„Most a lángész teremő ihletése
Ösvényt lobbant sötét homályokon [...] Vezér szövétnekül az ész- s világnak.”
(Kisfaludy Károly: Az élet korai)*

„Mennyi véres verítékem! mennyi örömem és fájdalom van ebben lerakva!” – sóhajt fel a költő öccsének 1849. január 6-án írt levelében, amikor tudatja: „Szent László című költeményem a 9-ik énekig vittem, a te gondjaidba ajánlom”, s az idők kedvező fordulatát nem remélve is bizakodik: „Úgy hiszem, csonkán, befejezetlenül is méltó leszen nemzetem figyelmére.”¹

Hogy micsoda küzdelemben telt a hátralévő három ének megírása, azt felmérhetjük abból: a XIX. század második felének legnagyobb (9024 sor) s még befejezett elbeszélő költeménye előző öthatodnyi terjedelmével nagyjából a számára is mozgalmas 1848-ban készült el, a maradék egyhatodra viszont betegséggel gyötört, nélkülözéssel nehezített s a vakság rémével kísértő két esztendő kellett. Nem kételkedhetünk tehát abban, hogy a „történeti költemény” beteljesítésével és megjelentetésével Garaynak komoly és nemes szándéka lehetett, s éppen a nemzet szempontjából legnehezebb időkben. Az V. énekben maga is világosan látja a kézenfekvően önmagára érhető költői szerepet: „Harmatcsepp ül a virágon; a tömeg / Csillogásán, ragyogásán kéjeleg; / S hány, ki tudná, hogy midőn rá hullatá / Azt az ég, mint fájó könyvet, úgy sirá? // Így gyönyörgünk sokszor a költő dalán, / S hány közlünk lát keresztül fátyolán? / Hogy a szép dalt tán szívéből tépte le, / S daloltában szakadott meg kebele?”²

Ha más nem, legalább a kegyelet, Haynau és a Bach-korszak idején megnyilvánuló erőfeszítés elismerése a kötelességünk azzal az alkotással szemben, amelyben ennél jóval több érték rejlik.

*

Egy történeti vagy irodalmi munkának számos erénye és gyengéje akadhat, de ezeket bizvást felülmúlja az a kínos felfedezés, hogy a művet még azok sem olvasták, akiknek pedig legalább hivatalból kötelességük lett volna. Szemléletes bizonyítéka ennek a Magyar Tudományos Akadémia által 1965-ben megjelentetett *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig* című kézikönyv, amelyben a Garay Jánosról szóló részben Tóth Dezső a következőket írja: „... sokat fáradozott egy időszerűtlen vállalkozásán: a negyvenes években terjedelmes »balladafüzér«-ben énekelte meg az Árpádház fejedelmeinek és királyainak uralkodását (Árpádok)... Párosrímű tizenhét énekben megírta Szent László legendáját

Töttös Gábor: Szövétnek egy sötét korszakban avagy Garay János Szent László-ideálja

(a szabadságharc előtt kezdte el, 1853-ban jelent meg). E témához vallásossága vonzotta Garayt: a költemény hőse a katolikus legendák csodatevő szent királya. A sok részletező leírás (lovagjáték, temetés, halotti tor, királykoronázás, bölényvadászat stb.) a scotti történeti romantikának a verses epikába való behatolását mutatja.³

Ez a megállapítás azonban több ponton is hibádzik. Nem tizennégyes, hanem *tizenegyes* sorokban írta meg, nem tizenhét, hanem 12 énekben, nem legenda, hanem történelmi hitelre törekvő összegzés, s nem 1853-ban, hanem *1850-1852-ben* jelent meg Egerben, („nyomatott az érseki főtanoda betűivel”),⁴ s fő érdeme éppen nem a romantika, hanem a lehető legteljesebb *történeti hűség*⁵ és az ebbe mesterien beleszótt szelíd szándékú politikai célzatosság. Ez egyszerre híven kívánja tükrözni a László-kori történeti valóságot, de legalább ennyire saját kora eseményeinek áthallását, aggodalmát és bátor véleményét. Reményeink szerint e rétegek feltárása, szétválogatása és elemzése világíthat rá a mű megírásának indokára, a kor feszítő történelmi-társadalmi kérdéseire, s ezáltal a mű esztétikán túli becsére, amellyel azt is mérlegelhetjük: valóban időszerűtlen vállalkozás-e?

Garay, akárcsak kora honi költői, küldetésének kívánt megfelelni, amikor egyetlen hatalmas körmondatban pontosan határozza meg célját és feladatát, tetemre híván egyik gonosz szereplőjét. „Állj elő nyolc hosszú század hamviból, / Hozzad a Történet és a Músa szó! // Az szilárdan, megvesztegethetetlenül / Rendületlen bírói székében ül; / Ujjai közt írotollát tartja ez, / S mint egy Isten, híven, igazán jegyez; // És midőn az örök igaz lángitúl / Égő keble szent, magasztos hévre gyúl – / S bátor ajkin a merész szózat riad, / Megítélni elevent és holtakat; // A midőn megrója a kor bűneit, / S megdicsőíti nyílt s rejtett erényeit, / A midőn a keblet szent zengésivel / Nagyra, szépre és igazra híja fel: // Mint egy isten-szóra széjjel hull a köd / Fölöttetek, mult, jelen s jövő fölött; / S szin, valóság, bűn, erény, igaz vagy ál, / Hamisítlan, kendőzetlen színben áll: // Állj elő, nem zsarnok kény ítélete, / A költészetnek idéz fel istene, / Ki babérral koszorúz, ha tiszta, nagy, / Villámmal sújt, hogyha bűnnek fia vagy!”⁶

Amikor írni kezdhette – a forradalom hajnalán – az ország haladó többsége hihetett az angol mintára felépíthető alkotmányos monarchiában. A mű keletkezése idején a nemzet és költője előbb a Mária Teréziától idáig ívelő jó király hitében csalatkozik, majd V. Ferdinánd lemondásával és Ferenc József uralkodóvá tételével, a megalázó olasz alkotmánnyal s az erre válaszul kimondott trónfosztással maga a királyság intézménye válik kétségessé. A háttérben eközben – a kortárs szemével nézve – szinte kísértetiesen ismétlődik meg az Árpád-kor utolsó évtizedeiben dúló belviszály és polgárháború, horvát, majd orosz kérdés, egyéni és nemzeti érdek szembekerülése, s mögötte ínség, fájdalom, amely együtt a VII. ének egyetlen gigantikus körképébe sűrűsödik. „Évről évre sülyedésbe jött a hon, / Melyet Árpád vérrel szerze egykoron, / Mely virágzó s áldott volt határiban, / Nagy, erénydús és dicső, fiaiban. // Mert hol évről évre beharc lángola, / Onnan elszáll a malasztnak anyala, / Ott fájáról a virág s gyümölcs lehull, / S a kebelben az emberszív elvadul.⁷ // Ott a közérdek s feltörekvő hév helyett / Szennyes önzés s tespedés ver gyökeret; / Pólyáiba belefúl a szorgalom, / S rút erőszak az egyetlen hatalom. // Szétszakadnak a legszentebb kötelek, / Melyek polgárt polgártárhoz fűztenek, / Testvér testvér ellen ürit áldomást, / Gyermek apján, ez fián tesz árulást.”⁸ A döbbenetesen expresszív képsorok – a megírás idejét tekintve – mintegy előhírnökei a Garay-példakép Vörösmarty *Előszó* című költeményének: a *Szent László*ban ez merészebb, kevésbé allegorikus, de mindketten a társadalom polgári kereteinek széthullását-szétverését fájlalják. Szinte szövegszerű párhuzamba állíthatók utolsó képei Tompa Mihály *A gólyához* című, 1850-ben alkotott (s Garay e képének keletkezésekor még meg sem született) verse záró szakaszának sorával: „*Testvér testvért, apát fiu elad...*”. Ugyanakkor költőnkél a

Töttös Gábor: Szövétnek egy sötét korszakban avagy Garay János Szent László-ideálja

'polgár és polgártárs' anakronisztikus emlegetése Szent László idején, finoman, de határozottan arra is utal, hogy túl a történeti hűségen s az ebben rejlő párhuzam lehetőségén, jelenkora számára is lesz mondanivalója alkotásának.

Ennek közvetlen folytatása László gondolatainak és feladatainak sora. „*De megérti küldetését a király, / Hívatása⁹ kebelében írva áll; / Istenétől nem azért nyert ihletet, / Hogy elveszni engedje e nemzetet! // Nemzetétől sem azért vőn koronát, / Hogy körülterdelje a nép trónusát, / Sem azért, hogy féktelen farkasfiak / Rajta, mint közprédán dúlakodjanak.*”¹⁰ Így értelmezhető a költemény bevezetőjében megelőlegezett tisztelet: „*S hosszú nyolcszáz év után is a magyar, / Ha nagy és jó és dicső királyt akar: / Nem kíván más fejedelmet trónusán, / Csak minő volt László király hajdanán...*”¹¹ A vértelenül megvívott győzelméből szabadságharcba kényszerülő, majd Haynau rémuralmába és Bach neoabszolutizmusába bukó hazában így válik korszerű és meglepően forradalmi kívánsággá a bölcs, vitéz, s – a magát magyar királynak is címeztető¹² Ferenc Józseffel szemben – törvényesen megválasztott és megkoronázott uralkodó.

Garay Szent László-ideálja azonban jószerevével független ettől, ráadásul alapos történeti olvasmányokon nyugszik, az ott említett eseményeket híven adja elő, romantikus túlzásai csupán a szentté avatási legendákat és a népmonda elemeit követik. Ebből adódik, hogy hőse testi és lelki tulajdonságai összhangot mutatnak, de mindehhez meghitt emberi vonások is társulnak. „*Mint az erdő fái közt a cédrus áll, / Termetesb és szebb vala több társinál; / És ha ott állt seregének között, / Meghaladta vállal őket termete. // A csatában mint oroszán oly erős, / Rettenetes, győzedelmes volt a hős; / Béke napján, a tanácsban,¹³ trónuson / Bölcseséggel s ésszel győzött a bajon. // Mi csodája, hogy ha híre nagy leve, / S tíz országban szertehangzék hős neve? / Ifja, véne tisztelettel ment felé, / Asszony és lány szép szemét rajt feledé?”¹⁴*

Gyengéd szeretettel övezi fel Lászlót, midőn lengyel földről hazajön, rajongva ismeri meg a tájat, a hagyományt, a népet, miközben ambícióját az uralkodás felé irányítja. Szinte a reformkor egészséges öntudata csendül szavaiban: „*Igy képzeltem – mond az ifju – véretem, / Ilyen a földön csak a magyar lehet. / Mily magas kéj gyulaszthatja a szívet / Fejedelem lenni ily nagy nép felett!*”¹⁵ Nem csoda, ha e szellemben szólal meg még legendás Szög lova is – nyereg alá törése után: „*Nagyra hitt meg e hazában istened... // A hogy engem hős karod megfékezett, / Úgy fogod megfékezni e nemzetet, / Tiéidnek léssz kegyes, dicső ura, / Ellenidnek győzedelmes ostora!*”¹⁶

Ez utóbbit azonban Garay meglehetősen visszafogja, néha valóságos pacifistává szelídíti az ifjút. Nagyon is a saját koráról beszélteti a költő Lászlót, amikor Vatához, a pogánylázadóhoz fordul: „*Bátya, bátya, mit míveltél gondtalan! / Terveidben polgárharc vérmagva van!*” (érdemes felfigyelnünk az igen hatásos – itt kiemelt – hapax legomenonra), majd némi történelmi bölcsességgel szól: „*Mint hatalmas ár a kornak szelleme, / Elsodorja, a ki fölkel ellene...*”¹⁷

Garay idején már az 1846-os galíciai felkeléstől – ami Vörösmartyval a magyar irodalom legpesszimistábbnak mondott *Az emberek* című költeményét íratja¹⁸ – ott lebeg a polgárháború rémképe, mely 1848 nyarától, a szerbek föllépésétől kézzelfogható valósággá válik, Jelačić és a horvát határőrök szeptember 11-iki betörésével kiteljesedik, Windischgrätz-cel, az oroszokkal és Haynauval pedig embertelen méreteket ölt. A mű elején ez még – kezdeti formájában – csak szánakozást ébreszt: „*Mind a két fél legszentebbért ví, hitért, / S büszkeséggel s hévvel ontnak érte vért; / Szép, dicső harc! csak ne volna egy szív-ér, / Melyből*

Töttös Gábor: Szövétnek egy sötét korszakban avagy Garay János Szent László-ideálja

elfoly ennyi hősi, honfi vér."¹⁹ Még a következő ének elején is (az idő) „egy kezével sújt, sebez, / Más kezével a seb gyógyítója lesz.”²⁰ De ahogy a költő külső valósága, alkotó környezete átcsap az önvédelem elszántságába, úgy válik erőteljesebbé a vélemény (melyet éppen a „német ármány” által támogatott Salamonra mondanak): „Ily tettekre csak vassal felelhetünk, / Ez a föld nem a tiéd; mi örökünk! / Mi apáink együtt szerzék e hazát; / Ha király vagy, megtiszteld a köz javát!”²¹ (A Bevezetésben László megválasztását is egyenesen ez utóbbi megvalósulásának tartja: „Mint emelte trónra őt a hon szava / Gejza után, úgy hozván a köz java...”)²²

Az ötödik énekben már a természet is a polgárháború előérzetét sejteti a Duna képével: „Visegrádig keletnek tart a folyam, / Itt egyszerre megfordúl s délnek rohan, / De magával meghasonlik csakhamar, / S kétfelé vál, mint nem egyszer a magyar.”²³ A költő nem rejti véka alá kemény állásfoglalását: „Jobb, ha élsz a hon javára, és ha kell, / Szebb halállal halj s dicsőbb vég érjen el, / Mint gaz és rút cselszövőnek ellene, / Kit verjen meg igaz ügyünk istene!”²⁴ A VI. énekben az ármányos gróf Vida (Vid ispán) és László párbeszédéből az is nyilvánvaló, minek tartja tettét: „Itt van a perc, melyben kardom meggyaláz, / Vagy te engem: úgy sújts, hogy földig alázz!” / „Sírodig – kiált a herceg – sírodig! / Honnan gögöd többé nem ágaskodik! / Hol porodban végre megtaláld a bért, / Bűnödért – a haza árulásaért!”²⁵ Ez a költőnk és kora szemében legsúlyosabb ítélet – mely a köztudatba is éppen Garay később említendő műve révén került be, s maradt meg emberöltőig²⁶ – azonban csak a legfőbb vétkest illeti, de László szerint, ki saját „néhány nyers legény”-e a halottgyalázását tiltja meg, még neki is kijár a végső tisztelet: „Harcban a hős kérlelhetetlen legyen, / De halottal nem kell bánni nemtelen! // S bárha gyűlölt, bár ellenségem vala / Itt ez ember, de harcban mint hős hala, / Meggyalázni hősnek a hőst nem szabad. / Hadd nyugodjék békén immár föld alatt!”²⁷

Hosszan idézhetnénk, ahogy a táj és az ország megszenvedti a polgárháborút, és sóhajtása megnyugvásban reménykedik: „Ámde évre év múlt, míg az árva föld, / Melyen a harc áldást és reményt kiölt, / Mint sebéből felüdülő nagy beteg, / Elfecsérlett erejét kaphatja meg; // Míg a pór, ki véres verejtékivel, / Hogy művelje, durva kérgit szántja fel, / Újra békén ehetendi kenyerét, / Felvidulni láthatandja mezejét. // Mert dulások és erőszak közepett / Honnan nyerjen a föld munkás kezeket?”²⁸ Ennél is súlyosabb teher nehezedik a közerkölcsökre – ahogy persze Garay korában is: „Napjainkban a rokonsók árulás, / Csalfa hurok a baráti kézcsapás! // Atyafiság, vérrokonság! szép szavak, / De alattok ármány s tör lappanganak... / A barátság? van-e annak egy híve, / A kinek király vagy fejdelem neve?...”²⁹ – a hetedik énekben, körülbelül 1848 őszén lehetünk.

A közvélemény ugyanazt vélheti V. Ferdinándról, mint amit Salamonról olvashatunk: „S elkövette rajtad, árva hon! / Elkövette, melynél bűn nincs óriásb, / Elkövette rajtad a honárulást!...”, „A szabad hont – idegennek adta el...”³⁰ Nem késik a versíró ítélete sem. „Balgatagok! meggondolni feledék, / Hogy a bűnre áldását nem adja ég! / S hogy, ki honját elárulja, bár király, / Sem földön, sem égben üdvöt nem talál.”³¹ (Garay pályája korábbi szakaszán, 1845-ben A zarándok című versében is ezt e bűnt tartja egyedüli megbocsáthatatlannak.)³²

Mégsem a hagyományos nép–király-viszonyon alapul a kapcsolat, hanem a XVIII. századtól a felvilágosodás vezéreszméjeként hirdetett népfelség elvén. Ez többször is felbukkan – inkább a reformkorból és a népek tavaszából, semmint az Árpád-korból ismerősen. A második ének derekán Lászlóval mondatja: „... a szent vallásnak ellenén / Átokul nehezül a közvélemény! / Mert a népnek szava Istennek szava!”³³ A hetedik énekben ennek változata:

Töttös Gábor: Szövétnek egy sötét korszakban avagy Garay János Szent László-ideálja

„Mert mit ajkam szól, egy nemzetnek szava, / (S egy nemzetnek szava mindig szent vala!)”³⁴
Ennek megsértése és következménye: „Mert tapodták lábbal a szent kötelet, / Mely együvé
fűz királyt és nemzetet...” „Salamonnak szép reménye füstbe száll, / Mert királyok felett Isten
a király.”³⁵ Látványos ellentétként: „Mit cselekszik ezalatt László király? / Nemzeténél
tisztségben kedvben áll; / Felkarolja az ország bomlott ügyét, / Hív, erős kezekkel tartja
gyeplűjét.”³⁶

A királyok szokásos rossz tulajdonságaitól (nagyravágyás, hatalomhajhászás, véreskezűség, a néptől való eltávolodás) mentes marad az ideális Szent László: „A korszellem-óriást nem verte le, / De merészen, mint hős megvivott vele...”, mert „Vajh bizony királyi polcra érdemes, / A ki ily kegyes, ki ily nagy, ily nemes.”³⁷ Győzelmei, kegyes templomalapításai és kiterjedő országa sem veszik el – a legendából ismert elem behozatalával, de egyúttal a magyarság önérzetének megcélzásával is – éleslátását és mértéktartását, amikor hőse visszautasítja a császári trónt. „Nékem Isten már adott egy koronát, / Ez, barátim, nékem elég gondot ad; / Ha ez egyet méltóan betölthetem, / Más királyi székre nem vágy én szívem. // Ám válasszon Németország németet, / Hagyja meg nekem saját nemzetemet; / Ezt Istennel majd csak elkormányozom, / A némettel bánhatnék-e, nem tudom!”³⁸ Nem kétséges, hogy a megírás idején, 1849-ben – amikor a köznyelvben az osztrák és a német fogalma összekeveredett, ahogy a Rákóczi-szabadságharc óta ez már hagyományosan így volt –, kinek szólt e visszájára fordított példázat. Pár sorral arrébb már a szabadságharc utolsó felvonásához, a cári csapatok betöréséhez érünk – László idején is: „Meglatolja az orosz is, ellenét, / S úgy találja, hogy emez megszegte rég / A viszonyt, mellyel mint szomszéd tartozék.”³⁹ De még velük is megbékél, mert „A király nem szomjazott vért, a hadat / Nem azért viselte, mert hadat akart; / Ha viselte, tette önvédelmeért, / Vagy magasabb és nemesebb célokért.”⁴⁰ Nem tudhatjuk, csupán sejthetjük, mit érezhetett – ennek ellentétéként – az 1849 borzalmait átélő magyar.

Mindennek tudatában Garay a László-kori és egykorú eseményeket mesteri kézzel állítja párhuzamba. Az Ozoránál lefegyverzett 8500 horvát határőr sorsát csak a diadal pillanatáig szokás ismerni, pedig utána Pécsre kísérték őket, ott közös szentmisén megfogadtatták velük, hogy a magyarok ellen nem fognak fegyvert, s ezután békében hazamehettek.⁴¹ A kunok esetében „Nemkülönben bánt a foglyok ezrivel – / Sem rabságra nem ítélte őket el, / Sem rakásra nem ölette kegytelen; / Mint király és jó keresztény, úgy teszen.”⁴² Ennél sokkal konkrétabban is fogalmaz, már nem is leplezve a saját korára mutató párhuzamot. Miután László 'Horváthonnal' „Koronáját egy szép kövel nevelé”, némi anakronisztikus túlzással „Alkotmánnyal felruházta népeit – / A magyarral testvérjoggal látta el, / S el nem nyomta, de magához vette fel.” Megható Garay igyekezete az összebékítésre: „Nyolcszáz éves már-már e szent kapcsolat, / Melyben él két nemzet egy kormány alatt; / Tőlünk nyertek bánokat, vezéreket, / Mi ő tőlük Draskovics- és Zrínyiket.”⁴³ // A mi annyi éven át megszentelt, / A szokás, törvény s jog által egyesült, / A jelenkor fogná-e szakítani szét? / Két együvé lett nemzetnek életét? // Ál próféták lappanganak köztetek, / Ál utakra, bűnre visznek benneteket; / A költőnek higyetek, [!] beteljesül: / A magyar s a horvát újra egyesül!”⁴⁴ Azt mondhatjuk, hogy a gondolat aggódó és reménykedő megfogalmazója – a politikusokat is beleértve egyedül az egész ország közszereplői közül 1848-ban! – sikeresen megjósolta a húsz év múlva létrejövő horvát–magyar kiegyezést.

Garay – kissé a régi literátorok bevett szokása nyomán – mindenkor kész volt dicsőíteni azokat, akiket arra érdemesnek talált József nádortól az orvos Kovács Sebestyén Endréig, nem véve ki a politikusokat sem. Petőfi Sándor emlékkönyvébe lírai művel adózott, de akad

utalás *Szent László*ájában a forradalom általa fontosnak tartott vezetőire. Kossuthra – akit több jel szerint nem igazán kedvel – szellemes áttétellel mutat egyik szófordulatában. Az államférfi kétszázézer honvédet kérő beszédében, a „*leborulok a nemzet nagysága előtt*” utórezgésében hangzik el a legszebb képzavar, hogy „*Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni*”.⁴⁵ Garaynál a zavar elmarad, de a magabízó pápa „... *rendületlen sziklakő*”⁴⁶, *Mely a poklok kapuit morzsolja szét, / És kiállja a villámok fegyverét.*⁴⁷ A László kocsijából kiesett kerékszeg ürügyén idézi meg (a több versében is szereplő) Deák ősének életmentő tettét és családját, ki is mondva: „*Van-e magyar, ki azt nem tiszteli, / Ha Deák Antalt s Ferencet nevezi?*”⁴⁸ Csakhogy Deákot előbb Windischgrätz táborában vetették fogságba, majd – habár a pécsi hadbíróóság hazabocsátotta – gyakorlatilag száműzték birtokára. A miniszterelnök – akinek feleségéről azt írta Garay 1847-ben: „*az elsők közt álltal fel hazámban / Nyelvünk s hazánk védő nemtőjekép*”⁴⁹ – családját daliája, gróf Iván kapcsán emlegeti: „*Örs vezér leszármazottja ő, / Fényes és nagy nemzetsége mind maig, / Ezred éven is hősökkel magvazik; / A hazának jó s bal sorsán hű fiak, / Mint megannyi gyöngyök a Batthyániak.*”⁵⁰

Ez utóbbi a megírásakor akár szolgálalkúságnak is tűnhet, de Ferenczy József életrajzi adaléka merőben más összefüggésbe állítja 1849-ben: „*Ágyhoz szegezve kínlódott, testi bajait hazafiúi aggodalmi növelték, Pest bombázása oly zavarólag hatott idegeire, hogy azóta alig tudott némileg lecsillapodni, s midőn később gróf Batthyány Lajos kivégzéséről értesült, elveszté eszméletét. A páratlan jellemű hazafi mátyrhála oly kínos hatást gyakorolt a szenvedő költőre, hogy környezete alig tudta őt pillanatnyira is vigasztalni. Majd midőn később visszanyerte nyugalmát, folytonos fájdalmak között is irodalmi dolgokkal foglalkozott...*”⁵¹, köztük bizvást nagy művével, amelyben benne hagyta az imént idézett s még tucatszám idézhető részeket.

Ezek – könnyű belátnunk – jócskán veszélyeztették műve megjelenését, (a sajtóügyekben jártas Garay kétségkívül tudhatta ezt), de szerencsére, egri fürdőkúrája idején baráti közbenjárással segíthette a kiadást Tárkányi Béla⁵², – akit Illyés Gyula – nem kis túlzással – nem is tart költőnek, sőt egyenesen Garay epigonjának mond!⁵³ –, és aki az ekkor frissen, 1850. április 2-án kinevezett új egri érsek, Bartakovics Béla titkára. A novemberben már „*császári és királyi valóságos belső titkos tanácsosi méltóságra emeltetett*” főpapot csak 1851. jan. 19-én iktatták be érseki székébe, mert forradalmi hevületű elődjét még csupán száműzetésbe tudták kergetni, de a lemondásra is rá kellett bírni.⁵⁴ A „*forradalmat konzervatív elutasítással szemlélő*” Bartakovics éber figyelmét aligha kerülte el, hogy a nemrég még forradalmi szimpatizánsként bujdosott Nádasdy Ferenc kalocsai érsek a halálán van, s most szakítják ki fennhatósága területéből a zágrábi érsekséget. Mivel Erdélyt ismét hivatalosan különválasztották, az egri érsek reményt láthat rá, hogy a nagyváradi püspökség s a Szent László-kultusz letéteményese legyen, s talán területet szerezzen szatmári szomszédságában. Ezzel összezseng irodalmi mecénási ambíciója is. „*Az abszolút uralom alatt a jó hazafiaknak vajmi kevés tevőleges befolyások lehetett a közéletre. Ugy szólva: egyedül az irodalmi tér állott kevésbbé korlátozatlanul. Bartakovics tehát erre fordította figyelmét s az érseki megapadt jövedelmek némi rendezése után tetemes anyagi áldozatokat hozott becses irodalmi termékeknek a magyar irodalomba átültetésére*”⁵⁵ – s tegyük hozzá a nekrológ méltatásához: Garay eredeti művének megjelentetésére. Ugyanitt említik, hogy már „*1856-ban a konkordátum megkötésekor, igen erélyesen megszólalt a magyar egyház függetlensége érdekében*”⁵⁶, amivel szintén egybecseng a monumentális alkotás legfőbb mondanivalója a mű aranymetszésponjtján: „*Nincs nemzetnek győzedelmesb fegyvere / Mint az egység, egyetértő akarat; / Az a sziklán s tengeren át tör utat.*”⁵⁷ A költő az utolsó szakaszokban ennek

jelképes alakját dicsőíti Szent Lászlóban, akit „*a kunyhók s paloták lakosi*” egyaránt tisztelnek nyolc évszázad múltán is.

Ezzel Bartakovics Béla érsek műbecsén és kegyes vallási értékein túl két további okkal is vállalkozhatott Garay *Szent Lászlójának* megjelentetésére. Nem kétséges, hogy az alkotás így szerencsésen elkerülhette a rendkívül szigorú világi cenzúrát, de egyúttal a közönség körében is soha nem látott lelkesedést váltott ki: „*Az előfizetők⁵⁸ oly nagy számmal érkeztek rá, hogy nem jutott mindenkinek a kinyomott ezer (!) példányból[,] s csakhamar új kiadás jelent meg belőle 1854-ben. Később 1865-ben Heckenast Gusztávnál harmadik kiadása jelent meg.*”⁵⁹ Ilyesmivel ebben az időszakban egyetlen ekkor írt nagyszabású költemény sem dicsekedhet. Szerzője sem ezt tette, hanem – mintegy krónikásként megjelölve a mű születésének 1852-es évét – a régi humanisták szerénységével, sőt még szellemességével is, így kerekítette le gondolatait:

„És akadjon nagy nevére érdemes,
Érdemesb, mint én valék, új énekes,
Ki dalával hét országra vigye szét
A magyarnak nagy s Lászlónak szent nevét.”⁶⁰

Garay mint szánandó sorsú szerző,⁶¹ vallásilag is számottevő alkotása mellett formailag gutgesinntnek (jóindulatú) számít az akkoriban sokakat (köztük az erről meg is emlékező Jókai Mórt) megmentő Kossalkó János, „*a derék köztudó*” jóvoltából, aki kijelentette: „*Ismerem Garay műveit, nincs bennök semmi.*”⁶² Alighanem ehhez a semmihez szolgál a legszebb adalékul a magyar irodalom döbrent és fájó zsidbadása korából egyedülként *Szent László* – a maga ideáljaival.

JEGYZETEK

¹ *Garay János levelei*. Vál, szerk. SIPTER Gézáné. Szekszárdi Nyomda, Szekszárd, 1984. 289. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

² Garay János: *Szent László*, VII. ének 5. rész 367-368. A különböző kiadások miatt célszerűbbnek látom az énekekre is hivatkozni, majd utána a legautentikusabb kiadás (*Garay János összes munkái. Teljes kiadás. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és életrajzzal kísérte Ferenczy József*. Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 1886. /a továbbiakban: GJÖM/ 3. kötet.) oldalszámait jelezni: Pályája előző szakaszán, különösen első nagy betegsége idején, 1844-es lírájában többször felbukkan az alkotó áldozatának motívuma: a *Magyar költők apothéosisában* a szokványosabb pelikán-hasonlatban „A dalnok ő, – ki keblét meghasítja, / S nektek dalát szivestül kiszakítja”. A lírai pályaképet adó *Vahot Imréhez* ugyanebben az évben az öröm és keserv könnye mint a tengerbe hullt vízcsepp, a (könnyel öntözött) virág, a kagylóban ’érező állatka könyűjeként’ termett gyöngy s a „*száleresztő kis selyembogár*”, mely „*életét temette el művébe*” jól példázza ezt.

³ TÓTH Dezső (1965): *Garay János*. In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. 3. köt. (Főszerk. SÓTÉR István, szerk. PÁNDI Pál.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 490. (A kiemelések a szerzőtől: T. G.)

⁴ „Garay János: *Szent László*. Történeti költemény. 2 köt. (n. 8-r. 4 lev., 252 és III I.; 208. XIV és VII I.) Egerben, 1850-52. Ny. az érseki főtanoda bet.” In: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. (Összeállította PETRIK Géza.) 1. köt. Budapest, 1888. 860.

⁵ A költő saját jegyzeteinek tanúsága szerint rendkívül gondosan járt el, hiszen még Kiss Bálint 1849-ben megjelent (de Petrik Géza retrospektív bibliográfiája által sem számon tartott, hanem csak a könyvtárosként is dolgozó költő tudatában megrögzült) *Magyar régiségek* című műve *második kötetét* is fölhasználta, s összevetette előzőleg megismert történeti adataival. In: GJÖM 3. köt. 509. p. Másik szép példája Garay gondosságának, hogy többször érdemben hivatkozik Podhradszky József *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* (Buda, 1836. Gyurián és Bagó) című művére, sőt a már elhatalmasodó betegsége idején írt XI. énekének 4. részében (473. p.) pontos oldalszámmal jelzi a Szent László füve „*vész ellen gyógyító tulajdonát*” igazoló Csapó József *Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak neve,*

- neme, ábrázolja, természete és ezekhez képest különbözőféle hasznai, értelmesen megjegyeztettek (Pozsony, 1775. és 1792.) Landerer Mihály) című művét. In: GJÖM 3. köt. 515. p. Mindez a vélelmezett „katolikus legendák”-tól eléggé messze áll.
- ⁶ GARAY János: *Szent László*, III. ének 3. rész 232-233. (A kiemelés a szerzőtől: T. G.) Az idézetekben – kivéve a neveket – nem tartottuk meg a cz-t a c helyett, továbbá a kettőzött mássalhangzóknál, pl. szsz, szsz-t írtunk.
- ⁷ Ehhez hasonlóan súlyos kifejezést az egész magyar irodalomban nem találunk eddig, Vörösmarty Mihály *Három rege* című költeménye is csak motívumelőzménynek tekinthető: „*Benn undok állatok / Tenyésznek számlálhatlanúl, / Mint a roszt szenvedély, / Midőn az emberszív elaljasúl.*” Az e költemény új kiadása elé írt *Előszó* már a *Szent László* megjelenése után keletkezett. (A főszöveg idézetében a kiemelés a szerzőtől: T. G.)
- ⁸ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 6. rész 370-371. (Kiemelés a szerzőtől: T. G.)
- ⁹ Könnyen lehetséges, hogy az 1886-os kiadás ez esetben kissé felületes: az 1865-ös ún. gyémánt kiadásban „*Hivatása*” szerepel, mely aligha a szedő önkényéből lett hosszú i-s forma, sokkal inkább Garay eredetijére hagyatkozhat, amely egyszerre vehette figyelembe a verselés és jelentés szempontjait. Valószínűsíthetjük, hogy a ma vélt 'foglalkozás' jelentés helyett sokkal inkább a 'vocatio divina' megjelölésről van szó, mely a közel egykorú szótár (CZUCZOR Gergely – FOGARASI János (1862): *A magyar nyelv szótára*. MTA–Emich Gusztav, Pest) szerint: az „*isteni akarat jelen[t]kezése, mely az embert mintegy felhívja, hogy a lélek jó sugallatát kövesse, s az ajánkozó égi malasztot hasznára fordítsa*”: a szövegösszefüggésből ez világosan kiderül, ezért ezt a formát hagytuk meg a rövid i-s alak helyett.
- ¹⁰ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 6. rész 371.
- ¹¹ GARAY János: *Szent László*. Bevezetés 138. p.
- ¹² A gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy például a Tolna vármegyétől 1848. december 18-án kapott hódoló nyilatkozatot, melyben Ferenc József trónjogát ugyan elismerték, de „csak” „*Felséged, megkoronázandó Apostoli Királyunk*” megszólítással illették; Nugent tábornok már ezért visszadobta, s fegyverei erejében joggal bizva, a vezetést leváltotta, császári biztost nevezett ki, és új hódolat elkészítésére utasította Tolnát. Lásd erről *Hódolat Ferenc Józsefnek 1849-ben*. In: TÖTTÖS Gábor (2009): *Emlékezetre méltó Tolna megyei évfordulók 2009-ben*. RangaPress Kiadó, Szekszárd, 54-55.
- ¹³ Nincs rá történeti adtuk, hogy Szent László így hozott volna törvényt, ezért ezt a kitétel is Garay alkotmányos uralkodóba vetett hitének és kívánságának kell tulajdonítanunk. (A kiemelés tőlem: T. G.)
- ¹⁴ GARAY János: *Szent László*. Bevezetés 137.
- ¹⁵ GARAY János: *Szent László*, II. ének 1. rész 169.
- ¹⁶ GARAY János: *Szent László*, II. ének 4. rész 188.
- ¹⁷ GARAY János: *Szent László*, II. ének 5. rész 197. Mindenképpen motívumelőzménynek tekinthető Bajza József akkoriban közismert versének két versszak: „*E porba omlott szép haza / Fel fog születni még, / Van bíró a felhők felett, / Áll a villámos ég. // Az ész mindenható tüze / Támad föl ellene, / S a zsoldos szablyák ezerein / Gyóz a kor szelleme.*” (*Apotheosis*, 1834.)
- ¹⁸ Garay Vörösmarty versének egyik legkeserűbb kijelentésére („Az emberfaj sárkányfog-vetemény”) s annak valódi tartalmára szellemesen utal költőnk Vida gróf (Vid ispán) címerét említve: „*Legelőbb is, melyet címerén visel, / A viszálynak sárkány-fogát hinti el...*”. GARAY János: *Szent László*, III. ének 3. rész 233. (Kiemelés az eredetiben.)
- ¹⁹ Garay János: *Szent László*, II. ének 8. rész 214. A gondolattal rendkívül érdekesen cseng egybe – kilométerek és évek ezreit legyűrve – Ce Tve-cu kínai költő hasonló érzése *A fehér gólya* című költemény nyitó szakaszában: „*Ó, polgárháború gyötrelmes álma! / Testvéri vérbe mártani a kardunk, / zsarátnok és romlás, bármerre tartunk, / a győzelem is fáj és fáj a pálma.*” (Kosztolányi Dezső fordítása)
- ²⁰ Garay János: *Szent László*, III. ének 1. rész 220.
- ²¹ GARAY János: *Szent László*, III. ének 3. rész 237. (Kiemelés a szerzőtől.)
- ²² GARAY János: *Szent László*. Bevezetés 139. (Kiemelés a szerzőtől.)
- ²³ GARAY János: *Szent László*, V. ének 4. rész 304.
- ²⁴ GARAY János: *Szent László*, V. ének 4. rész 309.
- ²⁵ GARAY János: *Szent László*, VI. ének 2. rész 323.
- ²⁶ Két példa erre Garay motívumalkotásától közel negyven évre, majd három emberöltőnyire: Jókai Mór *A lőcsei fehér asszony* IX. (*Vagy a haját, vagy a fejét!* című) fejezetének utolsó bekezdésében írja 1884-ben: „*Az áruló számára Istennél sincs kegyelem!*” Császár Elemérrel kapcsolatban gúnyosan állapítja meg a korszakos jelentőségű folyóirat szerkesztőségi cikkében: „*az akadémikus bíráló teljes joggal mondhatta, hogy Szenes Piroska azt a bűnt követte el, "amelyre Garay szerint még istennél sincs bocsánat"*”. Magyar írók sátora. Amire istennél sincs bocsánat. *Nyugat*, 24. évf. 1931. júl. 16. 14. sz. 121-122.
- ²⁷ GARAY János: *Szent László*, VI. ének 3. rész 327.
- ²⁸ GARAY János: *Szent László*, VI. ének 4. rész 333-334.
- ²⁹ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 1. rész 338. Meglepő, de a Bach-korszakbeli kiadásokból ezt a kijelentéssort, melynek bevezető szavai ráadásul ezek: „*Hagyd a csókot, jó rokon, vedd a kezét / Vissza császárr! Egy sem illet engemet!*” – nyilvánvalóan felületességéből – nem hagyták ki, miközben a sokkal szerényebb királybírálatot (a rossz tanácsadók meghallgatásáról) kikényszerítették – önként. A kivett szakasz így hangzik: „*S már hajolnék szavaira Salamon, / Ámde átok volt s lesz a királyokon, / Hogy gyakortább hallgatják meg a gonoszt, / Mint ki nekik hű s igaz tanácsot oszt.*” Egyedüli magyarázatként a „lesz” előrevetítése, az akkori jelenkorra értelmezhetősége kínálkozik. Vö. GARAY János: *Szent László*, V. ének 5. rész 311.
- ³⁰ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 1. rész 342.
- ³¹ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 1. rész 343.

- ³² „... A Szentföldről Rómába / Ment új sanyar között, / A pápa szent székénél / Két térde megtörött. // Sirván borúlt lábához: / »Oh mondd meg, szent atyám, / Nagy bűnömért bocsánat / Ha száll-e én reám? « // S meggyónja borzalommal / És súgja nagy bűnét... / A pápa összecsapta / Imára két kezét. / A kegy sugára arczán / Haraggá változó, / És ajkin mint az égnek / Dörgése zeng a szó: // "Istennél a bocsánat! / S bűnért irgalmazás; / Csak egy, mit nem bocsát meg... / A hazaárulás!" In: GJÖM 2. köt. 27. (Kiemelés a szerzőtől.)
- ³³ GARAY János: *Szent László*, II. ének 6. rész 202. A latin közmondás (Vox populi, vox Dei) a népfenség elvében született újjá a felvilágosodás és a reformkor idején. A szabadságharc hajnalán írt, 1848. május 27-én a Nemzetörben megjelent, „Fegyverre a hazáért, / A nép szabadságáért...” kezdetű *Indulóban* is felbukkan a „nép szava” motívum: „Dobogj szív a kebelben, / Lobogj zászló a szélben, / Jelszónk: hazánk java! / Dalunk: győzelmi ének / Árpád szabad népének! / Szavunk a nép szava!” In: GJÖM 2. köt. 152-153.
- ³⁴ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 5. rész. 365. (Kiemelés a szerzőtől: T. G.) A „nemzet szava” kifejezés a magyar költészetben eddig nem fordult elő, csupán a politikában. Aligha első, de korábbi jelentkezése a Deák Ferenc által fogalmazott körlevél: „A magyar király [...] nem akarhatja, hogy a nemzet szava oly többségnek szava legyen, melyet a kormány saját érdekében szerzett össze, mert az ily többségnek szava csak mesterséges visszhangja volna a kormány kívánságának, nem pedig tiszta kiömlése a nemzet akaratának.” *Körlevél a törvényhatóságokhoz az ország sérelmeiről*. Zalaegerszeg, 1846. március 3. In: DEÁK Ferenc (2001): *Válogatott politikai írások és beszédek. 1825–1849*. 1. köt. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta MOLNÁR András.) Osiris Kiadó, Budapest, 477. Nem tudhatjuk biztosan, de joggal feltételezhetjük, hogy a Deákért rajongó Garay ismerhette e körlevelet, s tudatában megragadhatott a kifejezés.
- ³⁵ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 1. rész. 344.
- ³⁶ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 3. rész. 352.
- ³⁷ GARAY János: *Szent László*, XI. ének 2. rész. 462-463.
- ³⁸ GARAY János: *Szent László*, XI. ének 3. rész. 465.
- ³⁹ GARAY János: *Szent László*, XI. ének 3. rész. 466.
- ⁴⁰ GARAY János: *Szent László*, XI. ének 3. rész. 467.
- ⁴¹ Lásd erről az 1848. október 12-én történt eseményről: *A horvátok hűségesküje*. In: SZÉKELY Ferenc (1897): 1848–49-diki események Tolnamegyében. *Tolnavármegye 7. évf.* 11. sz. (márc. 14.) 2.
- ⁴² GARAY János: *Szent László*, IX. ének 4. rész. 416. Ezt a motívumot majd Tompa Mihály az 1856-ban írt *Ősidőkből* című költeményében fejleszti tovább: „Nincs, – mond László nyugton, gyorsan, – / Kincsre éhem, vére szomjam: / Ki foglyul van, elbocsátom...” / (Foglyok vélik, hogy csak álmom, / Amint békó, lánc kezökrül: / Mint a haraszt földre zördül.)”
- ⁴³ A kései olvasó főleg Zrínyi Miklósról gondolhat, akiről Garay 1846-ban balladát remekelt, Petőfi Sándor *A nemzethez* című versében pedig éppen 1848 augusztusában írja: „Legyen olyan minden ember, mintha / Zrínyi Miklós unokája volna, / Harcoljon úgy minden ember, mintha / Egyedül rá támaszkodnék honja!” De a vértanú Zrínyi Péter (akinek a később szintén kivégzett Szentjóni Szabó László félelmetes verses levéllel, elképzelt helyzetben I. Lipótnak írt episztolával adózott, Kölcsey „Zrínyi vére mosta Bécset...” kezdetű *Rebellis* verse, s ennek *Átok* című változata pedig keresztnév nélkül utal rá) és az ő leánya, Zrínyi Ilona neve is a köztudatban forgott. Az utóbbi Garay számára külön is kedves lehetett, hiszen a róla 1846-ban írt balladáját „maga olvasta fel a Kisfaludy-Társaságban”, s „oly mély hatást gyakorolt hallgatóira, hogy Bajza, kivel hosszas polemikában élt, ekkor engesztelődött ki iránta”. Ferenczy József jegyzete. In: GJÖM 2. köt. 460.
- ⁴⁴ GARAY János: *Szent László*, IX. ének 6. rész. 426. A horvátokra vonatkozó két utolsó szakasz a Bach-korszakban „politikai okok miatt kihagyatott”: Ferenczy József jegyzete. In: GJÖM 3. köt. 518.
- ⁴⁵ „Kossuth Lajos beszédét így fejezte be: „Önök fölállottak, mint egy férfiú, s én leborulok e nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom: annyi energiát a kivételben, mint a mennyi hazafiuságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg.”” In: *Deák Ferencz beszédei 1829–1847*. 1. köt. (Összegyűjtötte KÖNYI Manó.) Franklin-Társulat kiadója, Budapest, 1882. 71.
- ⁴⁶ A szikla(kő) a Bibliától a szilárdság, a megingathatatatlanság, a biztonság jelképe több helyen. Az első pápának tartott Péter apostol révén (Máté evangéliuma 16,18) a későbbi utód pápára mondani ezért különösen szellemes is, de a *Szentírásban* nem a „poklok”, hanem a „poko” kapui szerepelnek ezzel összefüggésben, s nem *megdöntésről*, hanem *diadal(om)vevésről* esik szó, így Garay aktualizálása és saját korára való párhuzama egészen nyilvánvaló.
- ⁴⁷ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 2. rész. 347.
- ⁴⁸ GARAY János: *Szent László*, IX. ének 5. rész. 424.
- ⁴⁹ GJÖM 2. köt. 81. A megtisztelt szerénységére jellemző, hogy Garay még a címben sem tartotta ildomosnak kiírni a teljes nevet, így a költemény címe: *Gr. B. L. néhoz*. Uo. 79.
- ⁵⁰ GARAY János: *Szent László*, II. ének 8. rész. 211.
- ⁵¹ FERENCZY József: *Garay János életrajza*. In: GJÖM 1. köt. LXII. [62.]
- ⁵² Garay számon tarthatta az irodalomban 1840-ben fellépett – *Honáldozat* című balladájával a Kisfaludy-Társaság pályázatán dicséretet nyert – Tárkányit (1821–1886), aki viszont különösen büszke lehetett rá, hogy a nálánál költői rangban jóval magasabb pályatárssal 1841–1849 között legkevesebb tizennégy alkalommal egyazon kiadványban is megjelentek. Ezek a következők: *Athenaeum – Tudományok és szépművészetek tára* (1841. I. félév), *Karácsonyi Emlény, új esztendei és névnap ajándék* (1841.), *Kliegl-könyv* (1842), *Nemzeti Almanach* (1842.), *Országgyűlési Almanach* (1843.), *Magyar Életképek* (1843), *Aradi Vészlapok* (1844), *Életképek* (1845-1846. III-IV-V. kötet), *Órangyal – Vallási almanach, honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve* (1845-1847.), *Losonczi Phönix – Történeti és szépirodalmi emlékkönyv az 1849-diki háborúban földült és elpusztított Losonc város némi fölsegelésére*.

- ⁵³ „A nemzeti irodalom hálásan emlékezhetik róluk, az Egyháznak egy szava sem lehet. Tárkányit, Mindszenty Gedeont, a szoltárfordító Kálmánt talán fölemlítheti, itt azonban az irodalomnak kell némán maradnia. A három közül egyiket sem nevezhetjük költőnek. Legjobb esetben is epigonok voltak s ráadásul még epigonok epigonjai, mint Tárkányi Garaynak. Csoportosulásaik, mint Sujánszky "Órangyala", hatás nélküli.” ILLYÉS Gyula (1933): *Katolikus költészet. Nyugat*, 26. évf. ápr. 1. 7. sz. 422-431. (Kiemelés a szerzőtől: T. G.)
- ⁵⁴ Az egri érsekké kinevezett Lonovics József volt az, aki 1848-ban „kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedjogról a nemzet javára”, majd a Windischgrätz táborában a békeküldöttség tagjaként kezdte meg vesszőfutását: „székét a közbejött szabadságharc miatt nem foglalhatta el”, többször elfogták, a melki apátságban talált menedéket a bencések között, majd lemondott a csanádi püspökségről és érseki tisztéről.
- ⁵⁵ Bartakovics Béla (1792–1873). *Vasárnapi Ujság*, 20. évf. (1873. jún. 7.) 23. sz. 269.
- ⁵⁶ Uo.
- ⁵⁷ GARAY János: *Szent László*, VII. ének 6. rész. 375.
- ⁵⁸ A mű első kiadása végén közölt hétoldalas előfizetői névsor külön irodalomszociológiai tanulmányt érdemel. A 64 helységben előjegyzett 1043 példányból ötven sincs, ami kereskedők leendő portékája lenne, s a névsorban számos érdekes személyre bukkanhatunk. Az óvodájáról elhíresült Brunszvik Teréz, Tasner Antal ügyvéd, gróf Széchenyi István titkára éppúgy megtalálható az érdeklődők közt, mint az utolsó napjait élő akadémikus, Helmecky Mihály. Nemcsak a kiadó egri érsek [!] fizet elő, hanem utóda, Samassa József is, aki ekkor még csak bécsi teológus. Egy másik előfizető, Májer István „Pest város összes nyilvános elemi és magániskoláinak igazgatója” az, aki néhány hónap múlva Garay János szüleit majd értesíti fiuk haláláról. A fővárost nem számítva legtöbben, ötvenhatan a költő szülővárosából, Szekszárdról tisztelik meg bizalmukkal – az ívtartó (előfizető-gyűjtő) s neki egykor Háy János témáját adó Mehrwerth Ignáccal az élen, aki, akárcsak a szintén előjegyző Babits Mihály (a költő nagypja), gimnáziumi osztálytársa volt Pécsen, az utóbbi pedig, amikor Garay egyetemistaként nélkülözött Pest-Budán, még lakását is megosztotta vele. A legkülönösebb név azonban „A szerzőnél előfizettek” között ötödikként búvik meg: Kossalkó János! A Garayt a felelősségre vonástól megmentő közvádoló áttételesem ezzel is igazolja, mennyire túlzott, amikor mentségül azt állította, hogy a költő versei érdektelenek. (Lásd még a 62. jegyzetet.)
- ⁵⁹ Jegyzetek a III. kötethez. In: *GJÖM* 3. köt. 518. Ferenczy József fenti megállapításainak bevezetőjében ellentmondásba kerül önmagával, amikor azt írja: a művet „Egerben sajtó alá adta 1853-ban”, az életrajzban viszont ugyancsak tőle olvassuk: „Sietve iparkodott Szent László című nagy elbeszélő költeményét befejezni, mely végre 1852-ben két kötetben megjelent Egerben, új kiadást ért 1854-ben Pesten.” FERENCZY József: Garay János életrajza. In: *GJÖM* 1. köt. XLVII. [47.]
- ⁶⁰ GARAY János: *Szent László*, XII. ének 6. rész. 496.
- ⁶¹ A fentiekben már érintett betegsége mellett saját és családja nyomora szinte legendás. Nagy Ignác levelében keserű Toldy Ferencnek 1849. november 21-én: „Garay János leirhatlan nyomorral küzd. Betegen, pénz, fa, élelem, minden nélkül! Kész munkája elég van, s éheznie kell.” Hat nap alatt a megszólított igazgató a Kisfaludy-Társaság égisze alatt 50 forintot gyűjtött neki. Gyallay Gusztáv volt honvédezeres és politikai fogoly aradi rabtársai napi nyolc krajcár ellátmányukból 61 forint 2 krajcárt küldenek neki december 28-án. Mindeközben lázasan dolgozik nagy elbeszélő költeményén. „A család birtokában lévő kézirat bizonyítja, hogy a művet a költő nem fejezhette be saját kezűleg, hanem felváltva hol neje, hol legidősb fia, Ákos, hol pedig a gyermekek házi tanítója, Pap Ferenc, írta tollba mondás után. Végtelenül örült, hogy a művet befejezhető s ez által teljesíthette a nagy feladatot, melyet nemzete iránti szent kötelemének tartott. 1852 áprilisában szemei már annyira elgyengültek, hogy sem írni, sem olvasni nem tudott.” FERENCZY József: Garay János életrajza. In: *GJÖM* 1. köt. XLVI-XLVIII. [46-48.] és LXIII. [63.]
- ⁶² *GJÖM* 2. köt. 467. A kijelentés körülményeire, valamint jelentőségére és következményeire lásd: TÖTTÖS Gábor (2010): Egy Garay-vers és hatása. Aki először emlékezett az aradi tizenháromra. *Élet és Irodalom* 54. évf. (okt. 8.) 40. sz. 6. Nem akármilyen érdekesség, hogy az első kiadáshoz csatolt, 1043 példányt kimutató előfizetői névsor VI. oldalán kiderül: „a szerzőnél előfizettek” között ötödikként ott szerepel Kossalkó János neve.